مانیفێستی دژه كلاسيك

د. مەسعوود بینەندە

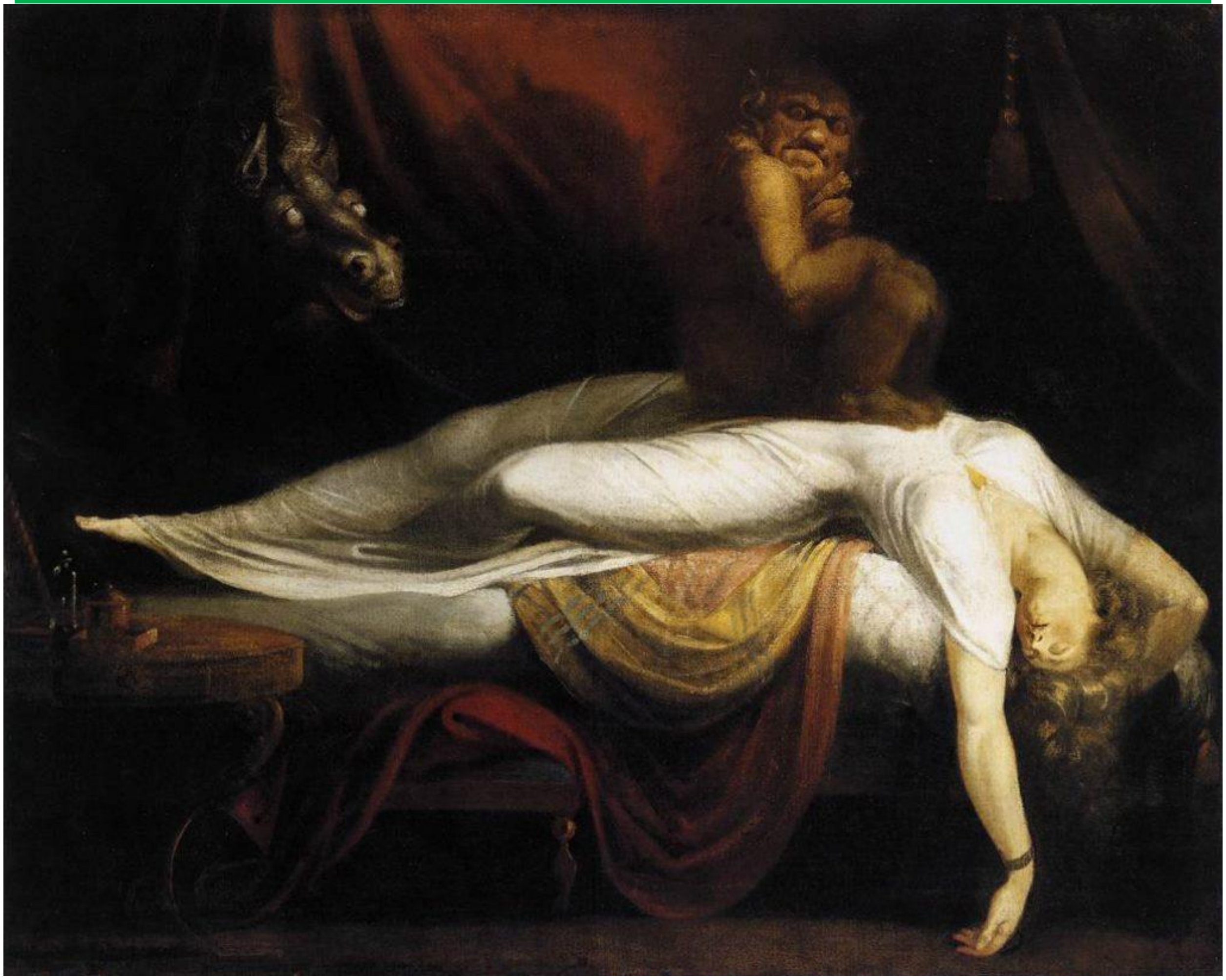

ئایدیا و ئەدەبی کلاسیك تەنیا ڕێباز و ستایلێکی هونەری نییە کە بە داهاتنی ڕەوتی ئاڵترناتیو وەلا بنرێت؛ کلاسیك هەم جیهانێکی تایبەتە کە چەشنێ لە هەبوون و هەستی دەنوێنێت، و لە جۆرێك جێگیربوون لە نێو یانەی زماندا دەردەکەوێ؛ هەم بەشێ لە میرات و پاشخانی ژیاری مرۆڤایەتییە کە حوزووری قورس و قایمیدرێژماوە دەڕوا و سێبەری نەرێکارانەی بەردەوام دەبێت. بۆیە قسەکردن لەسەر ئەم چەمکە تەنیا لە بازنەی ئەدەب و هونەری شیعردا و بەبێ ئاوڕدانەوە لە بنەما ئوستوورەیی و فەلسەفی و کۆمەڵناسانەکەی، شرۆڤەیەکی ناتەواو و ناکام دەمێنێتەوە.

تێگەیشتنی مرۆڤی سەرەتایی لە دیاردەی زەمەن و هەروەها تێفکرین لە پێوەندی شوێن و ژیانی مرۆڤ بەو دیاردەوە لە ئوستوورەکانی دێریندا بە باشی دەردەکەوێت. لە ڕوانگەی ئەواندا زەمەن هێزێکی نادیار و بێسنوور بووە کە دێوەزمەئاسا هەموو پانتایی جیهانی خستۆتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە و لە ڕەوتی ڕۆشتنی بێگەڕانەوەیدا مۆرکی مەرگ و نەمان لەسەر هەموو هەستۆمەندی ئەم گەردوونە دەچێنێت. هەر بۆیە ئایدیای کلاسیك واتە پەرچەکرداری مرۆڤی نەمان(میرا)، لەهەمبەر زەمەنەوە دێتە کایەوە؛ دژکردەوەیەك بەرامبەر بە ڕەوتی کوشندەی زەمەنی تێپەڕیوە و نەگەڕاوە؛ هەوڵێك بۆ ڕاگیرکردنی هێزی نەمان لە هەرمانیدا و دڵخۆشییەك بۆ

گەڕانەوە و هێنانەوەی زەمەنی سەربزێو و سەرەڕۆ بۆ ژێر ڕکێفی هێڤیا و خولیای مرۆڤی نەمان. ئایدیای کلاسیك یەکەمین و مەزنترین دەسکەوتی مرۆڤ بۆ ڕووبەڕوونەوە لە هەمبەر ئاژاوەچێتی و تێکدەرایەتی دێوەزمەی زەمەن بوو؛ ئایدیایەك کە تازە لە سەدەی بیستەمدا گرنگی و کاریگەرێتییەکانی بۆ بیرمەندان ڕوون دەبێتەوە و دێتە ڕۆژەڤی باسی زانستی و فەلسەفییەوە. لەڕاستیدا ئایدیای کلاسیك بە بێ دیاردە و فۆرمیزمان (langue)واتایەکی نییە؛ هەر بۆیە ئەو دەستکەوتە مەزنەی کە ئایدیای کلاسیکی مومکین کردووە هەمان زمانە. کەوایە گێرۆدەبوونی زەمەن(time)، گیرۆدەبوونی زمان(language)ی لێدەکەوێتەوە بەو واتایەی کە مرۆڤ لە ڕێگای واتامەندی و توانستی لەخۆدەربازبوون لە ڕێگای زمانەوە بەرەوڕووی هەبوونی بێدەنگ و ژێردەستەی ڕەوتی نەوەستاوە و ناڕاگیریی زەمەن بوویەوە.

“نیچە” لە ڕستەیەکی بەناوبانگیدا دەڵێت:

»دەترسم لە ئایدیای میتافیزیك ڕزگارمان نەبێت، چوونکوو هێشتا بڕوامان بە ڕێزمان ماوە)«نیچە،٨٦)؛

کە خۆی لە خۆیدا جەختێکی بەجێیە لەسەر دەوری زمان لە خولقاندنی ئایدیای دەربازبوون لە سنوورەکانی شوێن-کات لە ڕێگای میتافیزیکەوە؛ ئەوە زمانە کە لە جووڵەی خۆدەربازبوونێکی بەرزەجێیانەدا، لەخۆقەتیسبوونی هەستۆمەندە نەمانەکان، بەرەو سازدانی ئایدیای هەرمانی (immortality)و بێزەمەنی (eternity)ڕادەنێت. هەروەها لایەنێکی ڕێبازی ئایدیالیزمیئالمانی؛ بە جەختکردنەوە لەسەر زمان بەرەورووی فۆرمالێزمیترانسێندانتاڵی کانتی دەبێتەوە کە لە فەلسەفەی ڕەخنەگرانەیدا زمانی بە هەند وەرنەگرتووە؛ “ئیمانویل کانت”ێك کە بە بێژەری ئەم ڕستەیە دەناسرێت:

»عەقڵ هەمان زمانەlogos ،: و ئەم [زمانە] مۆخی ئێسقانێکە کە دەبێ ئەوەندە بیجووم و بیجووم تا دەمرم)«.لە زاری ئاگامبێن،٩٠، ل١٠٤)

هەروەها ئێشتراوس لە شرۆڤەی ئوستوورەکاندا دەڵێت کە ئەم دەسکردە فەرهەنگیانەی مرۆڤ، بەرهەمیلایەنی تاریکی زمانە و هیچکات بە شێوەیەکی ئەزموونگەرانە و ئۆبژێکتیف(واتە لەژێر ڕۆشنایی زانست و پێشکەوتنەکاندا) سێبەری حزووریان لەسەر ژیانی مرۆڤ هەڵنادرێتەوە. هەمووی ئەمانە پێمان دەڵێن کە ئایدیای کلاسیك بنچ و بنەوانی خۆی لەنێو زماندا کوتاوە و هەر بەو بۆنەوە وەکوو پێکهاتەی ئوستوورەکان لەگەڵ ڕێزمان و هەبوونی دەنگدارانەی (zoon logon)مرۆڤدا تێکئاڵاوە.

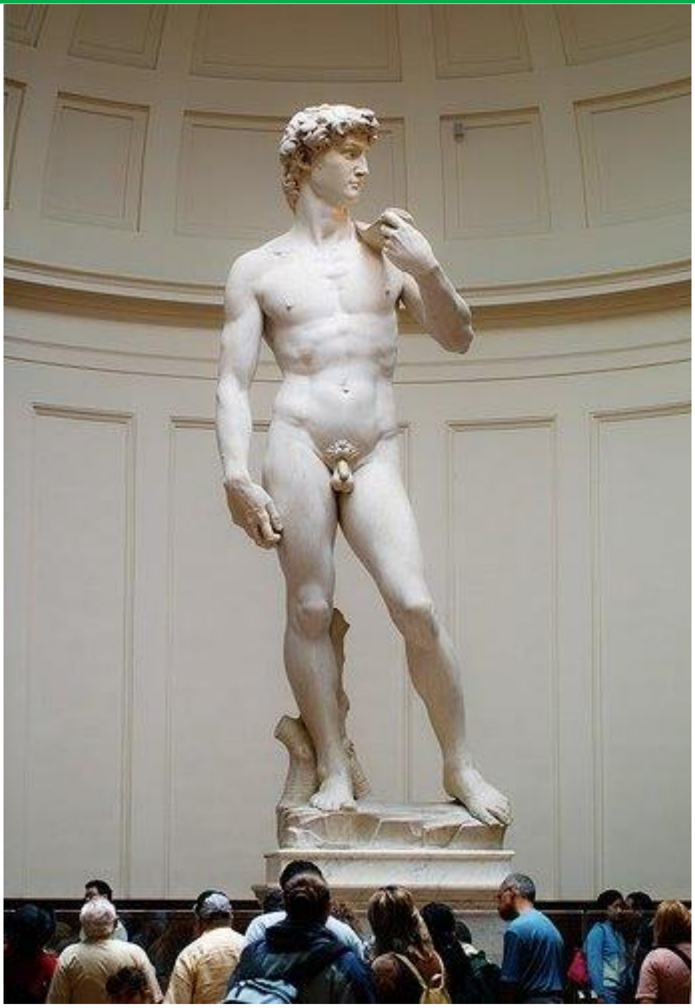

مرۆڤی دێرین دوو بنەمای سەرەکی بۆ ئایدیا یان ئوستوورەی کلاسیك چێ دەکات؛ یەکەم، **بنەمای ناوەند** و دووهەم، **بنەمای پاتەبوونەوە**(تکرار). بوونەوەری بێزمان ناوەندی نییە واتە لە حاڵەتی بێزمانیدا سیستەمێکی هێمایین لەئارادا نییە کە بۆ هەر شتێك هەستی و بنەڕەتێك واتە ناو(name)ێك دابین بکات. بەپێی خوێندنەوەیەکی هێگڵیی، زات و گەوهەری هەر شتێك بەرهەمیناوەرۆکێکی لەپێش هەبوو(pre_exist)ی ئەو شتە نییە بەڵکوو گەوهەر هەمان زەینی ئێمەیە کە لە شتەکاندا رۆدەچێت و قووڵدەبێتەوە؛ کەوایە ناوەند هەمان سووژەیە و سووژە-ش لە سیستەمیهێماییینی زماندا مومکین بووە. زمان لە رێگای پرەنسیپی ناوەندەوە گەوهەرێکی ئەرێنی (positive)بۆ شتەکان بەرساز ئەدات و هەبوونی ئەو شتە لە بازنەی ئەو گەوهەرە ناوەندییە دادەمەزرێنێت. ئوستوورەی ناوەند هەمیشە ئێمە بەرەو کاکڵەی شتەکان، ناوەکی سەرەکییان، حەقیقەتی بنەڕەتییان، کەلامیکۆتاییان و رەگەزی بنەماییانهان ئەدات؛ گرنگی و حەقیقەتی شتەکان بە بێ ناوەند بەتاڵ دەبێتەوە؛ کەوایە هەموو ستراتێژییەکانی زمان و فەرهەنگ وەکوو دوانە باینەرییەکان{(binary)رۆژ/شەو، سەروو/ژێروو، پیاو/ژن} لە پێناوی راگرتن و بەرهەمهێنانەوەی ئوستوورەی ناوەندا دەور دەگێڕن. ناوەند تەنیا شتێکە کە هێز و جەربەزەی لە نەبوونیدایە؛ لاکان وتەنی فالووسێکە کە هەموو رێسا و ریزبەندیی شارستانییەت و فەرهەنگێك پێکدەهێنێت بەڵام پێگەی هەبوونی بۆشایی و

دەسپێڕانەگەیشتوویە؛ ناوەند حەقیقەت و خودانێکە کە هەیە و نییە! واتە هەبوونی لە نەبوونیدایە. دووهەم بنەمای سەرەکیی ئایدیای کلاسیك پاتەبوونەوە(repetition)یە؛ بنەمایەك كە هەبوونی بە ئوستوورەی ناوەندەوە بەستراوەتەوە وهاوكات دەبێتە هۆی بەردەوامیو بەرهەمهاتنەوەی هەمیشەیی ناوەند. "میرچاد ئیلیادە" لە کتێبی «ئوستوورەی گەڕانەوەی بەردەوام»(١٣٩٠ دا) پێی وایە مرۆڤی سەردەمانی دێرین سەرنموونێکی ئەزەلییان لەبەرچاو گرتووە و هەموو واقیعێکیان لە پاتەبوونەوەی ئەو سەرچەشنە پیرۆزەدا دیتۆتەوە؛ هەر بۆیە شار و پەرستگا و ماڵەکانیان لە تەنیشت ئەو شوێنە پیرۆزانە بینا دەکرد کە پێیان وابوو توخم یان تیشکێکی ئەو سەرچەشنەی لەخۆگرتووە. بەم پێیە ئیلیادە دەڵێت زۆربەی ئایین و ڕەسم و ڕێساکان بەپێی لۆژیکی ناوەندتەوەری (center_based)و لە پێناوی پاتەکردنەوەی ئەو ناوەندە ئەزەلییەدا کارکردی گێڕاوە. ئەگەر لە فۆرمیئەم ڕەسم و ڕێسایانە ورد ببینەوە بۆمان دەردەکەوێت کە هەموویان شێواز و ڕیتۆریکی پاتەبوونەوەی هەنێ کردار و وتاری دیاریکراون؛ چ لە سەما و هەڵبەزیندا، چ لە موسیقا و دۆعاکردندا و چ لە قوربانی و خەڵاتکردندا مانا و بابەتێکی پیرۆز پاتە دەبێتەوە و لەوێوە بەردەوامیو هەرمانی بۆ مسۆگەر دەبێت. بەردەوامبوونی بەهار و بووژانەوەی سرووشت لە ڕێگای جێژنی نەورۆز و ڕەسمەکانی تایبەت بە پڕوپیتبوونی زەوینزارەکان گەرەنتی دەکرا و لە جێژنەکانی پاییز و زستانیشدا هیوای تەواوبوونی وەرزی بێبەری و زووقم و سەرما و ژیانەوەی دووبارەی سرووشت دەخوازرا. ئایینەکان شوێنە پیرۆزەکانی خۆیان بە ناوەندی زەوین و هەروەها هەموو گەردوون دادەنێن و ئەمە گرنگبوونی ئایدیای ناوەند دەخاتە پێش چاو؛ مەسیحییەکان پێیان وایە شوێنی لەخاچدرانی عیسای پێغەمبەر واتە جولجوتا (Golgotha)ناوەندی جیهانە و تەنانەت درووستبوونی ئادەم لە خاك و مردنیشی لەو شوێنەدا ڕووی داوە. جووەکان پێیان وایە ئەفراندنی جیهان لە شاری بەیتولموقەددەس (Jerusalem)و کێوی سەهیۆنەوە دەستی پێکردوە و ئەمانە تەنیا شوێنێك بوون کە لە "زریانی نوح"دا ژێر ئاو نەکەوتن. ئارەزوو و خولیای مرۆڤ بۆ هەرمانی و گەیشتن بە ژینی هەتاهەتایی هەروەها لەو چاوگە یان شتە پیرۆزانەدا دەردەکەوێت کە بە" ئاوی حەیات"، "چاوگەی جوانی"، "درەختی بێمەرگی"، "سێفی زێڕین"، " دەوانوش"، و ... ناویان لێ براوە و لە شوێنێك وەکوو سەرەتا یان ناوەندی جیهاندا وەکوو بەهەشت جێگایان گرتووە. هەموو ئەم هێماگەرییانە بۆ "ناوەند" لە فەرهەنگی مرۆڤایەتیدا پێمان دەڵێن کە ئەفراندنی ئایدیای کلاسیك لەسەر بنەمای ناوەند و پاتەبوونەوە لە پێناوی ڕووبەڕووبوونەوەی زەمەنی تێپەڕیو و ڕووخێنەرهاتۆتە ئاراوە؛ زەمەنێك کە بە ڕۆشتنی بێباك و بێسەرنجی خۆی هەموو ڕەنگێك کاڵ دەکاتەوە و هەبوونی هەموو بوونەوەرێك بەرەو مەرگ و نەمان هەڵدەنێت. ئانتالۆژیای مرۆڤی سەرەتایی لە چوارچێوەی ئوستوورەی کلاسیك و هەروەها پرەنسیپە سەرەکییەکانی وەکوو "ناوەند" و "پاتەبوونەوە"، لە نێو فەرهەنگ و هونەری سەردەمیکۆندا ڕەنگدانەوەیان دەبێت و تەنانەت هێما و ئاماژەکانیان تا سەردەمیئەورۆ بەردەوام دەبن. ئەگەر ئاوڕێك لە هەڵپەرکێی کوردی بدینەوە دەبینین کە جووڵەی دیلانگێڕان مەدارێکی بازنەیی پەیڕەو دەکات کە خۆی ئاماژەیەکی سەمبولیکە بۆ پاتەبوونەوە و ئایدیای گەڕانەوە؛ هەروەها بزاوت و پێهەڵگرتنەکان لە شێوازێکی بەردەوامیهاتووچوودا و بە گرێدراوییان بە جووڵەی بازنەییەوە کە تەواوترین فۆرمیهێندەسی بۆ پاتەبوونەوەیە واتا بەخۆوە دەگرن. لە موزیکی نەریتیی

کوردیشدا پاتەبوونەوە چ لە ریتم و چ لە مێلۆدیدا جێگایەکی بەرچاوی هەیە؛ ئەگەرچی هیچ دەنگ و پاژێکی موسیقایی بە بێ پاتەبوونەوەی نۆت و ریتمەکان نایەتە بەرهەم بەڵام پاتەبوونەوەی ریتمیهاوشێواز و میلۆدی یەکسان لە مووسیقای کوردیدا بەخەستی وەبەر چاو دەکەوێ؛ بێگومان ئەمەش کاریگەری ئایدیای کلاسیکی زەمەنی بازنەییەیی و گەڕانەوەی ئەبەدییە کە لە هونەر و ئەدەبی زارەکیدا جێگیر بووە.

لە ئەدەبی کلاسیکی رۆژئاوادا هەروەها دەوری دوو بنەمای "ناوەند" و "پاتەبوونەوە" بەرچاو دەبینین، کاتێ کە تایبەتمەندییەکانی مەکتەبی کلاسیکی سەدەی هەفدەهەمیفەرەنسی کە بە ئاوڕدانەوە لە ئەدەبی ئیتالی سەردەمیرێنێسانس و ئەدەبی کلاسیکی یۆنان و رۆمهاتەئاراوە، دەخوێنینەوە» .لاسایی‌کردنەوەی سرووشت و بەرەکانی پێشوو، ئاوەزمەندی، فێرکارانە و راهێنەرانەبوون، رەچاوکردنی بەهاکانی ئاکار و ئایین، دەربڕینی روون و رەوان، راستبێژی و حەقیقەتمەندی،هاوئاهەنگی(harmony)،هاوسەنگی(equilibrium)، پرەنسیپەکانی سیانەی یەکێتی(بابەت، شوێن، کات) و بابەتی تایبەت بە مرۆڤی تەواوکۆ و ئایدیال «ئەو تایبەتمەندیانەن کە سەرەڕای پێکهێنانی ژانرێکی دیاریکراو لە مێژووی ئەدەبدا، هەڵگری ئەو لایەنە جوانناسانە و هەروەها مەعریفەناسانەن کە رووبەکی ئۆستوورەییان هەیە و لە سیستەمیهێماییی زماندا لەنگەریان گرتووە. رەوتی تێکدەرانە و ئانترۆپیکی زەمەن کە چەندێتی و ناچوونیەکییەکی لەبڕاننەهاتوو دەخوڵقێنێ تەنیا بەم ستراتێژییانەی سیستەمیهێماییی زمان کە ناوەندێك بۆ یەکێتی بابەت و شوێن-کات بەرهەم دێنێ دەتوانێ رەوتی ناهوشیاری شیزۆفێرنیانە بەرەو تێگەیشتنی هوشیاری ئاوەزمەندانە باڵکێش بکات و شوناسی مرۆڤی ئایدیال و باوەڕمەند پێکبهێنێت.
"سەنتبوو "ی فەرەنسی هەوڵیدا بە روونکردنەوەیەك لەسەر چەمکی کلاسیك، خوێندنەوەیەکی نوێ لە واتا و ئاماژەی کلاسیك‌بوون بهێنێتە ئاراوە و هەڵە و چەوتبینییەکان راست بکاتەوە. سەنتبوو پێی وایە کە تەنیا کۆنبوونی بابەتێك شیاوی ناوی کلاسیکی ناکات بەڵکوو بەرهەمیکلاسیك ئەوەیە کە لە رەوتی درێژخایەنی

مێژوودا ئاست و پێگەی بپارێزرێ و توانستەکانی هەردەم لە پشکووتن و بەردەوامبوندا بەردەوام بمێنێ؛ هەر بۆیە دەڵێ » بەرهەمی‌کلاسیك بە تەمەنی هەرمانەوە دێتە ئەفراندن و بۆ هەمیشە پشکووتووە)«سەنتبوو لە زاری چاووشی،٩٣، ل١٦ .)ئەم روانگەیەی سەنتبوو بۆ چەمکی کلاسیك هەروەها لای ئیلیۆتدا دەبینینەوە کە رووبەڕووبوونەوەی هوشیارانەی نەریت و داهێنەربوونی نووسەر وەکوو دوو تایبەتمەندیی سەرەکی لە ئەفراندنی بەرهەمی‌شاز و والا رەچاو دەکات.(هەمان،ل١٧)هەوڵەکانی سەنتبوو ئەگەرچی ئاراستەی تێکشکاندنی پاوانکاریی بازنەی کلاسیكبوونی گرتۆتە پێش و تەنانەت پێی وایە کە شاعیرانی هیندی و ئێرانی(ویاسا و فیردەوسی)ش دەبێ لەو پێناسەیەدا جێگایان ببێتەوە؛ بەڵام بەشێوەیەك ناوەرۆك‌خوازانە لەسەر ئامانجە سەرەکییەکانی کلاسیك پێداگری دەکاتەوە؛ ئەو ئامانجانەی کە لە بەرزکردنەوەی ئاستی زەینی و ئاکاری مرۆڤدا دەور دەگێڕن و هۆکاری سەرەکی بۆ بەردەوامیو هەرمانیی بەرهەم لە هەموو قۆناغێکدا دەستەبەر دەکەن.

هەرچەند واتا و شێوازی ئەدەبی کلاسیك لە رۆژئاوا بە تەواوەتی لە گەڵ واتای کلاسیك لە ئەدەبی کوردی و فارسیدا یەکناگرنەوە بەڵام تایبەتمەندی و پرەنسیپە سەرەکییەکانی ئایدیای کلاسیك بەو چەشنەی کە ئاماژەی پێدرا بەشێوەیەکی گشتی لای ئەدەبی کلاسیکی ئێمەشدا ئامادەیە؛ ئەو بنەمایانەی کە زۆرتر لەوەی ژانر و ستایلی ئەدەبی دیاری بکەن، رەهەندە ئوستوورەییەکانی ژیانی مرۆڤ و گرێدراوی بنەمایی بە زمان و دەربڕینەوە دەخەنە روو. لە وێنەکانی شیعری کلاسیکی کوردیدا سەرچەشنێکی بەرزەجێ وهاوشێوە بۆ جوانی دەستنیشان دەکرێت کە وەکوو پێوەرێکی بنەمایی (prototype)لە سرووشت و مرۆڤدا دووپات دەبێتەوە، ئەم پرۆتۆتایپە نەگۆڕە ئەگەرچی لای هەر شاعیرێك روخساری جیاواز بە خۆوە دەگرێت بەڵام درێژەی هەمان سەرچەشنی ئەزەلییە کە بە خامەی داهێنەری سەرەتایی نەخشێنراوە. لەم وێنە جیاوازانەدا جوانییەکی نەگۆڕ و بێزەمەن لە قووڵای ئەم گەردوونەدا تۆمار کراوە و تیشك و پزووسکەکانی لە روومەتی مرۆڤ و روخساری سرووشتدا دەهاوێژرێ.

»مانی« نییەتی قووەتی تەسویری برۆی تۆ ئەم قەوسە بە دەستی موتەنەفیس نەکشاوە
(نالی)

»لەبت شەککەر خەتت عەنبەر موژەت خەنجەر قەدت عەرعەر
لە عیشقت دڵ وەکوو بولبول لە رووتا گوڵ وەکوو گـوڵچـین
سـەهی‌قـامەت قەوی‌شەوکەت قەمەرتەلعەت مەلەك‌خسڵەت
کـەمانئەبروو نیگەئاهوو فەرەنگی‌خـوو و مـوومشـکین«
(سالم)

»فاتمە!
دوو چاوی مەستت، پڕ تەلیسمی‌جوانی‌یە پڕ شەرابی خۆشەویستی و ئارەقی یەزدانی‌یە،
بەژن و باڵاکەت نموونەی هەیکەلی یۆنانی‌یە، لار و لەنجەت مۆسیقایە، بەستەیە، گۆرانی‌یە«
(هەردی)

کاتێك لە شێوازی نواندنەوەی "جوانی" لە شیعری کلاسیکدا ورد دەبینەوە، ئەو سەرچەشنە دێرینە (archetype)دەبینین کە بەردەوام لە چوارچێوەی سەناعەتی ئەدەبی و شێوازەکانی خەیاڵدا پاتە دەبێتەوە و بە لێکچواندن بە جوانییەکانی سرووشت و هەروەها جوانی پیرۆزی خودایی، وێنایەکی ناوەندی و یەکسانمان لە ئایدیای جوانی بەدەستەوە ئەدەن. وێنایەك کە وێنەکێشێکی زەوینزادە و نەمان وەکوو "مانی"، قووەتی تەسویرکردنی نییە و پێویستە لە سەرچاوگە قودسی و ئاسمانییەکەی ئاگادار ببینەوە. هەر بۆیە "هەردی" پاش نەخشاندنی بەژن و باڵای ستفاتیمە بە هەیکەلی یۆنانی کە وەکوو ئایدیالی جوانی لە بەرهەمە کلاسیکەکاندا دێتە ئەژمار، ئاخێزێکی خودایی بۆ تامەزرۆی جوانیی نازدارەکەی دەدۆزێتەوە و خەرمانەی زێڕینی شیعری پێ بەرهەم دەهێنێتەوە.

»خۆشەویستی وا کە نامەی خوایە بۆ پێغەمبەران   بەرز و ناسك، وەك هەناسەی پڕ گوڵاوی دولبەران«

ئەم سەرچەشنە جوانییە بە خەرمانە پیرۆزەکەیەوە تەنانەت لای شاعیرانی نیۆکلاسیك وەکوو هێمن و نوێخوازی رۆمانتیك وەکوو گۆران دووپات دەبێتەوە؛ ئەو کاتەی هێمن وەسفی "کیژی لادێیی نەشمیلی جوان چاك" دەکات کە بەدوور لە هەرچی ئامرازی نەخشاندنی سووراو و سوورمەیە جوان و رووگەش دەنوێنێت و شاعیریان شێت و وێتی خۆیان کردووە. ئەم چەشنە جوانییە کە سەرچەشنێکی سرووشتی و بنەماییە شاعیر لە هەرچی جوانیی دەسکرد و سینەماییە بێزار دەکات و بەرەو جوانی و ماچی خودایی رایدەنێت.

"»کام ئەستێرەی گەش، کام گوڵی کێوی   ئاڵە وەك کوڵمی؟ گۆی مەمکی؟ لێوی؟"

(گۆران)

ئاماژەی جوانی لای گۆران شۆخێکی نایاب و بێناوە کە هەرچەندە لە وەسفی فیگوری "قژکاڵی لێوئاڵی، پرشنگی نیگاکاڵ"دا شێوازی کۆنکرێت بەخۆوە دەگرێت بەڵام وەکوو ئارکیتایپێکی بەرزەجێ (Sublime)لە بیرەوەری شاعیردا هەڵکۆڵراوە و عومرێکی درێژە برینەکانی سارێژ دەکات)«.بینەندە،۹٤(؛ سەرەڕای ئەمە؛ پاڵەپەستۆی ئایدیای کلاسیکی جوانی لای گۆران و هێمن، بەچەشنێك ئاوڕدانەوە لە ئانتاگوونیزمیسیاسی و کێشەی کۆمەڵایەتی هێور دەکرێتەوە و رێگری لە بەئایدۆلۆژیبوونی لۆژیکی کلاسیسیزم لای ئەوان دەکات.

ئانتالۆژیا و ئیپیسمۆلۆژیای شیعری کلاسیک ئاگادارمان دەکاتەوە کە پاتەبوونەوەی کۆنەسەرچەشنێکی ناوەندی تەنیا بۆ جوانی یان هەندێ ئایدیای گشتی نییە؛ واتە بنەماکانی ئوستوورەی کلاسیک لە هەموو کون و قوژبنێکی ئەم چەشنە ئەدەبییەدا پەرەی ئەستاندووە و روانگە و ئەزموونی مرۆڤی کلاسیکی پێ بەرسازداوە. لێرەدایە کە دەتوانین دەستەواژەی ئایدۆلۆژیای کلاسیک بۆ کارکردی ئەم رێبازە لە پێکهێنان و دەسکاریکردنی ئاوەز و هەست، لە رێگای بنەما سەرەکییەکانییەوە بەکار بێنین. گوتەزاکانی" جیهان کۆنەدەوارێکی بێبەقایە"، "چەرخی چەپگەردی گەردوون"، "هەموو گەردوون مولکی دەروێشانە"؛ " لە خۆت دژوار مەگرە و لە ساتەوەختی ئێستادا بژی"(carpe diem)، "دەوری زەمەن هەروا بووە و هەروا دەبێ"، "هەژاری لە پاشایەتی بایەخی زۆرترە"، "هەموو جیهان بەپێی عەدل و نۆمۆسی خودایی هەڵدەسوورێ"، "خۆشەویستی بنەڕەتی ژیانە"، "سەر بۆ چارەنووسی نەگۆڕ دانەوێنە" و...، وەکوو بابەتیهاوبەشی شیعری کلاسیک بەردەوام لە شێوازی دەربڕینی جیاوازدا پاتە دەبنەوە و رێگا لە هەر چەشنە هەڵوێست و رووبەڕوونەوەیەکی جیاواز لە ئاست هەستی و کۆمەڵگا دەگرن. ئایدیای کلاسیک تەنیا لە شێوازی ئەم چەشنە ناوەرۆک و واتاهاوبەشانەدا راگوێز ناکرێت؛ بەڵکوو بەشی گرنگی پەرەپێدانی ئایدۆلۆژیای کلاسیک لە رێگای فۆرم و پێکهاتەی شیعرییەوە بەڕێوە دەچێت. فۆرمیکێشداری نەزم و سەروا لە شیعری کلاسیکدا ئامراز یان تەکنیکێکی سەربەخۆ لە ناوەرۆک و بێلایەن لە ئاست ناوئاخنی دەق دەوور نابینێ؛ بەڵکوو ئەم پێکهاتە زمانی و شێوازە دەربڕینە، "ئادۆرنۆ" وتەنی؛ «نیشتاوە و بەجێماوی ناوەرۆکە» و مودالیتە و ئاراستەی گوتاری دەق دیاری دەکات.هاوئاهەنگی وهاوسەنگی کێش و سەروا و بەیت و بەندەکان ریزبەندیی گوتاری شیعری بەرەو حەقیقەتێکی ناوەندی رادەنێت، ناوەندێك کە بەپێی بنەماکانی ئایدیای کلاسیک هەستیهاوگرتوویی و تەرازمەندی پێکدەهێنێ و ئاکامێکی رەزایەتمەندانە

بەرهەمدێنێت. مووسیقای ریتمیکی شیعری کلاسیك، لە ئاکامی‌پاتەبوونەوەی بەردەوامدا چەشنێك سەرخۆشی و سەرمەستی لای خوێنەر درووست دەکات کە بەپێی وتەی ئەرەستوو کارکردێکی کاتارسیستی بەرهەم دێنێت. ئەرەستوو لە کتێبی بووتیقا (poetics)پێی وایە کە ئامانجی شیعر(تراژێدیا) ئەوەیە کە هەست و نەستی مرۆڤ پاڵاوتە بکات؛ واتە بە نواندنەوەی رووداوە مەترسیهێنەرەکان (pathos)و لە ئاکامی‌بەدیهێنانی هەستی ترس (phobos)و بەزەیی(eleos)، هەستی دەروونی مرۆڤەکان بەرەوهاوسەنگی وهاوئاهەنگی رادەکێشرێت.(اولە مارتین،٩٤،ل٩٧) (بریشت لە رەخنەی ئەم پرەنسیپە ئەرەستووییەدا پێی وایە کاتارسیس وهاوشوناسیی دەروونی بەردەنگ لەگەڵ فەزای دەقدا، مەودای رەخنەگرانە (distansiation)دەسرێتەوە و لە رێگای چەشنێك دیهاوێژی دەروونی و پاڵاوتەکردنی سۆز و مەراقەکانی مرۆڤ، درگای ئاوەزی رەخنەگرانە دادەخات و رێگای‌هاوئاهەنگی و چێژپەرستییەکی رەزایەتمەندانە ئاوەڵا دەکات.(ژیمنز،٩٣،ل٢١٦)

شیعری کلاسیك لە رێگای نەزم و فۆرمی‌ناوەند-تەوەرانەوە، ناوەرۆکێکی‌هاوگرتوو لە گەڵ مۆرفی بازنەیی و داخراوی خۆی بەرهەمدەهێنێتەوە؛ هەر بۆیە بەکارهێنانی فۆرمی‌کلاسیك لەم سەردەمەدا لە-پێشدا تووشی شکستهاتووە و بێجگە پاتەکردنەوەیەکی وێنا و واتا لە-پێش وتراوەکان، هیچ داهێنان یان گۆڕانکارییەکی جوانناسانە و ئاوەزمەندانەی لێ سەوز نابێت. غەزەڵی مۆدێرن و پۆستمودێرن کە ئەورۆکە کەسانێك سەری خۆیانیان پێ قاڵ کردووە، لە بازنەی هەمان ئایدیای کلاسیکی ناوەند و پاتەبوونەوەدا دەسوورێتەوە کە لەبنەمادا لەگەڵ تێگەیشتنی پێشکەوتنگەرانە (progressive)لە ئاست زەمەن و مێژوو، دژایەتییەکی سەرەکی هەیە. کەوایە ئایدیای کۆنباوی کلاسیك لە قاوغی فۆرمی‌سواوی نەریتیدا، ئیتۆس یان چەشنێك ئاکارمەندی و جۆری نیشتەجێبوون لە زماندا بەرهەم دێنێت کە چەمکی پاژ و پچرپچڕ لەهەمبەر چەمکی گشتیدا، زمان و دەربڕینی رۆمانسیانە، حەماسی و عیرفانی لەهەمبەر زمان و دەربڕینی پۆلیفۆنیکی مودێرندا، پاتەبوونەوەی کڵیشەیی شێوزەکانی خەیاڵ و سەناعاتی باو لەهەمبەر نواندنێکی جیاواز و خەیاڵێکی دیترانەدا، یەکگرتوویی نەزمی"شوێن-کات" و جیهانی دەق لەهەمبەر دابڕان و داپچڕانی ریزبەندیی "زەمەن-فەزا"دا، و...جێگیر دەکات و بەم چەشنە رێگا لە هەر چەشنە نوێبوونەوە و نوێخوازی لە لۆگۆس و فۆرمی‌شێعریدا دەگرێت. کلاسیكبازان پێیان وایە کە تەواوی حەقیقەتەکانی جیهان بە روونی و راشکاوی وتراوە و چیدی ئێمە ناتوانین وەکوو بەرهەمهێنەری حەقیقەتی تازە دەوور ببینین؛ بۆیە "ئالێن فۆرنیە" کلاسیکێکی فەرەنسی دەڵێت»خاڵی سەرنجڕاکێشی ژیانی بەشەر ئەوەیە کە هەموو شتی گوتراوە و هیچ شتێ بەتەواوەتی فام نەکراوە، کەوایە حەقیقەتەکان دەبێت لە هەر سەردەمێکدا دووپات ببنەوە«.؛

ئەم رستەیە بە وتەیەکی رەخنەگری ئاڵمانی "گتشێد" تەواو دەبێت کە پێی وایە» سرووشتی مرۆڤ و توانستی زەینیی، هەر ئەو شتەیە کە دووهەزار ساڵ لەمەوپێش هەبووە، کەوایە رێگای چێژبردنی شیعریی-ش دەبێ هەر وی بێت کە رابردووەکان بە درووستی هەڵیانبژاردبوو«.

ئەمە لە حاڵێکدایە کە سەردەمی‌مودێرن لە مەودای کەمتر لە دوو سەدەدا چەندەها ئەوەندەی مێژووی چەندهەزارساڵەی ژیاری مرۆڤایەتی دەسکەوتی فەرهەنگی و زانستی بەرهەمهێناوە.

لە ئەدەبی ڕۆژئاوا تێکشکاندنی نەزمیئێلێکساندێرن)[12] خشتەکی) لە لایەن سەمبولیستەکانەوە و هەروەها تێکدانی نەزمیتونالی موسیقایی (tonal)لە لایەن "شۆێنبێرگ"ەوە (atonal)توانی درگا لە ڕووی داهێنانی نوێ لە ئەزموونی هونەریدا بکاتەوە؛ لەم دۆخە هەستیارەدا ئایدیای کلاسیکی جوانیناسانە تووشی داڕووخانهات و لە ڕەوتی ئازادکردنی فەرهەنگیدا، یاسا و ڕێسای لەپێش ئامادەی دامەزراوەی هونەر گۆڕدرایەوە بۆ یاسا و ڕێسای خودی هونەرمەند. تێکچوونی ئایدیای کلاسیك واتە داڕووخانی ئەزموون (destruction of experience)، درگای لە ڕووی تەواوی دیاردە ئەرێنی و نەرێنییەکاندا کردەوە. بێنیامین پێی وایە بوودلێر بە هەستکردن بەم بۆشاییە نە خۆی بەدەستەوە دا و نەش بەرەو رابردوو پێی هەڵنایەوە؛ بەڵکوو بە داهێنانێکی فۆرمیك شۆك و زەربەتەکانی نەمانی بەستێنی ئەزموونی دەروونی کردەوە و توانی پراکتیسێکی شیعریی جیاواز بەرهەم بێنێت. ئەدەبی کلاسیکی کوردیهاوشێوەی موسیقای کلاسیکی کوردی گیرۆدەی دەزگای چوارچێوەمەند و نەگۆڕە کە تەنیا هەنێ میلۆدی و ئاهەنگی تایبەتی تێدا پاتە دەبێتەوە و تاکوو لەو چوارچێوە داسەپاو و ناوەندگەرانە ڕزگاری نەبێت هیچ لۆگۆس و پاتۆسێکی جوانناسانەی نوێی لێ نایەتە بەرهەم. ئایدیای کلاسیك لە پانتایی ئەدەبی کوردیدا تووشی نوشووستیهاتووە و ئەوانەی هێشتا هەواڵی کارەساتیان پێ نەگەشتووە خەریکن سەرخۆشانە لەسەر مەداری نەزم و ناوەند پێدەکەنن؛ غافڵ لەوەی دێوەزمەی بۆشایی و نەمان لە بەر دەرکە چاوەڕێیە و درگا دەکوتێ. مانیفێستی دژە کلاسیك بە پێچەوانەی فۆرمولاسیۆنی "عێلبەگی جاف"ی کە پێی وایە هەموو شتێ تۆمارکراوە و بەردەوام پاتە دەبێتەوە(هەروابووە و هەروا دەبێ)؛ پێی وایە کە هیچکات وا نەبووە و قەدیش وا نابێ. ئەم مانیفستۆیە رووخانی نەزم و ڕیزبەندیی ئایدیای کلاسیك نەوەك خەسار بەڵکوو لەچەشنی دەرفەتێکدا دیتۆتەوە کە لە پانتایی بۆشاییەکەیدا ئایدیای هونەرمەند و فۆرمینوێی هونەری سەرهەڵدێنێ. چیتر "Classicus" نە ئاوەڵناوێکە بۆ لۆگۆسی ئاسمانی و نە وەسفێکە بۆ چینی سەردەستی خاوەن سەرمایەی زەوینی، نەش پاتەبوونەوەی ڕێسای ئەم دەسەڵاتە بەناوەنددانراوە ئەرکی بەرهەمیئەدەبیی کوردییە؛ کلاسیکووس لانی کەم لە بەیانی دژەکلاسیکدا ناوێکی ڕەمزییە بۆ شکست و داڕووخانێکی بنەڕەتی: داڕووخانی ئەزموون.

سەرچاوەکان:

اسکیلئوس، اولە مارتین)١٣٩٤ (**درآمدی بر فلسفه و ادبیات**، ترجمه محمد نبوی، تهران: نشر آگه.
آقایانیچاوشی، لیلا و حسینی، مریم)١٣٩٣ (**بازخوانی مفهوم کلاسیك شارل سنتبوو**، در فصلنامەی تخصصی نقد ادبی، سال هفتم، شماره ٢٨، زمستان، صص ٢٩ـ١١.
آگامبن، جورجو)١٣٩٠ (**کودکی و تاریخ(دربارەی ویرانی تجربه(**، ترجمه پویا ایمانی، تهران: نشر مرکز.
بینەندە، مەسعوود)١٣٩٣ (**کۆنەڕووخێن، بونیاتی تازەدانەر(گۆران، شاعیرێکی بتشکێن(**، ماڵپەڕی قەڵەم.
ژیمنز، مارك)١٣٩٣ (**زیباشناسی چیست؟**، ترجمه محمدرضا ابولقاسمی، تهران: نشر ماهی.
نیچە، فردریش)١٣٨٦ (**غروب بتها**، ترجمەی داریوش آشوری، تهران: انتشاراتِ آگاه، چاپ دوم.
الیادە، میرچاد)١٣٩٠ (**اسطورەی بازگشت جاودانه**، ترجمه بهمن سرکاراتی، تهران: نشر طهموری.

*حەوتەنامەی سیروان؛ ژمارەکانی ٨٩٨ & ٨٩٩، ١٣ و ٢٠ی خەرمانانی ١٣٩٥ی هەتاوی
/
http://www.amazhe.com/مانیفێستی-دژە-کلاسیک-د-مە%٢E%٨٠%C٨سعوود-بینە/